

ALKOTÓMŰHELY

KATONA IMRE

NÉPKÖLTÉSZET ÉS IRODALOM

A népköltészet és az irodalom kettőssége nincs öröktől fogva, és talán nem is lesz az idők végezetéig. Az időbeli elsőség kétségkívül a népköltészetet illeti, a távolibb jövő viszont inkább az irodalomé. A törzsi társadalmak költészete még mindenestül népköltészet, a fejlettebbeken belül azonban már inkább csak az írástudatlan parasztké és kézműveseké, manapság pedig elsősorban a gyermekeké. Ezek azonban mind csak sarkított igazságok, a valóság ennél jóval összetettebb és bonyolultabb.

Könnyebbség kedvéért beszélhetünk ugyan népköltészeztől és irodalomról, de e fogalompár nemcsak a történelem egész menetében, hanem egy adott időpontban is csak viszonylagos. A magyar Marót Károly el sem fogadta különbségüket: közköltészeztől beszélt. A népköltészet—irodalom nem egymás ellentétei, hanem inkább tükörképei, ezt akarják kifejezni az újabb elnevezések (folklórirodalom, folklór jellegű irodalom, szóbeli irodalom és hasonlók) is.

Ha a költészetnek egész fejlődését a történelem menetét áttételesen követő ingamozgáshoz hasonlítjuk, a (szóbeli) népköltészet és (a rögzített) irodalom csak az adott időpontban egymástól legtávolabb eső végpontokat jelöli, melyeket többnyire figyelembe sem vett átmenetek sokasága tölt ki, köt össze. Ha csak e csúcspontokat tekintjük, óhatatlanul is megszületik az értékelő alá- vagy fölérendelés, a nyilatkozók szemléletétől függő felmagasztalás vagy elmarasztalás. Ennek messzeható következményei lehetnek.

A legártatlanabb és nem is feltétlenül téves eljárás pl., amikor a népköltészeztre irodalomesztétikai normákat alkalmazunk. Ezek szerint a népköltészet szinkretikusabb, az irodalom (műfajilag) tagoltabb, a népköltészet inkább megismerő és ábrázoló, az irodalom pedig kifejező és új-játeremtő. Tovább folytatva: a népköltészet közösségi (nem személytelen, de szerzőtlen) és hagyományos, míg az irodalom egyéni és újító. Eltér életformájuk is, melyből elnevezésük származik: a népköltészeztre a szobeliségből adódó állandó változás és rögzíttelenség, míg az irodalomra az egyedi rögzíttetés a jellemző.

A népköltészet időbeli változását a fa évygúruúhez lehetne hasonlítani: belül és alul megőrzi a régi műfajokat (pl. siratóéneket, ráolvasás stb.) és formákat, kívül és a felszínen viszont kiépíti az újat (szerelmi dal, katonadal, munkásdal és hasonló). A műfaj- és stílusváltás átmenetekkel történik: az „újítást” a központi területeken lakó, kedvezőbb társadalmi helyzetű, fiatalabb korosztályokhoz tartozó és mozgékonyabb egyedek kezdik, és ez lassan áthatja a perifériálisabb mesemondó, dalos közösségeket is. Az irodalom stílusváltásai viszont egyénibbek, egyedibbek, a stíluskor-szakok körülhatároltabbak és meg is nevezhetők. A népköltészetnél — a zenéből kiindulva — még most is csak régi és új stílusról beszélünk, és eközben arra sem tudunk válaszolni, hogy pl. a régi magyar népballadák miért nyugat, a régi népdalok viszont kelet felé kötik össze a magyarokat, az újak pedig épp fordítva?!

Kétségkívül ezek mind-mind használható mérőpontok, habár a társadalmi helyzetet nem fejezik ki pontosan, és hiányoznak az átmenetek

is. A zenei műdalnak pl. valóban nem feltétlen ismérve a szöveg (utólag is írhatják), mint ahogyan az irodalmi versnek sem a dallam (hacsak utólag meg nem zenésítik), a népdal viszont mindkettővel rendelkezik meg. De ez a szerves egység megvan a népies műdalnál (magyar nótánál) és a modernebb, városi slágernél is! Ez utóbbiak azonban már tipikus átmeneti formák, melyek zavarják a kutatást és oly sokra tartott kényes ízlésünket is.

Népköltészettől mentes irodalom, irodalmi hatástól mentes népköltészet eppúgy nincs, mint „tisztá” irodalmi és népköltészeti formák sem, hanem állandó a kölcsönhatás, a körforgás, az átmenet, még ha ez koronként, népenként és műfajonként eltérő uton-módon is valósul meg. Nagyon nehéz a nyomkövetés.

Európa-szerte közismert jelenség az irodalomban a szerzői öntudat kései megjelenése, továbbá az énekelt, illetve hangos felolvasás, a dallam és a szöveg szintén kései elválása (előbb ad notam, tehát egy dal dallamára, majd dallam nélküli formában), a kéziratosszövegek másolatgátásakor fellépő műdosulások és még sok más folklórszerű vonás. A középkor még eléggé népköltészet-közelben volt.

Az újkorban pedig a népi kéziratok és verselők tömege, a félnépi műfajok (vőfélyvers, sírvers, história stb.) sokasága köti össze az irodalmat és a népköltészetet, ám épp ezeket ismerjük (és becsüljük) legkevésbé. A história vagy a különféle egyházi énekek előadásakor a rögzített szöveg mellett is még cserélgetik, hajlítgatják a dallamokat, a népi-félnépi alkotásokban a dallam és a szöveg csak nehezen tud egymástól elválni.

Az irodalom még olyan esetben is hat, amikor egy nép vagy kisebb közössége írástudatlan és e befolyás nem is feltétlenül jelent folklorizálódást: pl. Mongóliában és Tibetben is jegyezték fel irodalmi eredetű, szent szöveggé tisztelt, szinte szóról szóra továbbadott meséket, de az albánok is fejből tudják régi törzsi kánonjaikat, Magyarországon pedig jobb emlékezetű emberek Petőfi János vitézét, Arany Toldiját tanulták meg és adták elő, de olyan is akadt, aki megtanult egy ponyván megjelent verses mesét és azzal szórakoztatta hallgatóit.

A népköltészeti-irodalmi kölcsönhatás kezdettől fogva máig érvényesül, koronként természetesen jelentős eltérésekkel, több miúndinkább az irodalom javára. E kölcsönhatásnak van egy ösztönösebb, egyben tömegesebb és kevésbé divatozó formája, és időnként (különösen a romantika óta) egy tudatos, programszerű, de az előzőnél kevésbé hatékonyabb és nem is annyira tartós menete. Kezdjük az ösztönösebbel!

A középkori, újkor eleji diákköltészet az átmenetek jellemző sűrűsödése, csomópontja: népi (paraszti, sőt közönséges is olykor) és egyben a (mindenkori) hivatásos költészet közelében is van, tipikus közvetítő. (Magyar viszonylatban pl. a vőfélyversektől az egyházas népszokásokon át a bordalokig e réteg sok mindent „adott-vett.”)

A XIX. századi *népies műdal* (magyar nóta) rendszerint két szerzős (külön születik a dallam és a vers), de az alkotók többnyire mindkét művészeti ágon belül az ún. második vonalhoz tartoznak, ám hatásuk mégis nagyobb és tartósabb, mint bármely újkori nagy lírikusunké! Bartók a dallamok felől tekinti ezt, de megállapításai a szövegekre is vonatkozhatnak: a népies műdalok „olyan szerzők alkotásai, akik bizonyos zenei műveltséget sajátítottak el és műveikben hazájuk parasztenéjének egynemely sajátosságait a magasabb műzenéből kölcsönözött sablonokkal keverik.”

Városi megfelelőjük az operett- és szalonzene által befolyásolt, szintén több szerzős sláger és modernebb megfelelői, mindezek a kispolgárságra jellemző, de nemcsak általuk kedvelt műfajok. Eszmei tudatossága ellenére is ugyanilyen átmeneti jellegű a szintén másod-vonalbeli, több szerzős munkásköltészet. Egyes kutatók szerint ez is népköltészet, és mint ilyet hol a polgárság, hol pedig a parasztság művészkedésével állítják szembe, ennek megfelelően hagyományos vagy éppen merőben új jellegét hangsúlyozzák. Tipikusan átmeneti jellegű tömegköltészet, mely azonban inkább a hivatásos költészet felé mutat, és ezt számtalan átmenettel közelíti meg.

Amióta a népköltészet eltűnőben van, fokozódik iránta az érdeklődés is, ez a romantika időszakában és a századfordulón tudatosodott, és manapság tetőzik. Irodalmi vetületének, a folklór befogadásának megszületett az elnevezése is: hagyományos és neofolklorizmus, mely több más művészeti ágban is jelentkezik. Ez a fogalom is csak „párba állítva” érvényes: a folklorizmus testvére a *folklorizálódás*, vagyis amikor a népköltészet fogad be irodalmi és egyéb hatásokat. Míg az előző (majdnem) mindig tudatos, az utóbbi (szinte kivétel nélkül) ösztönös, bár korántsem egyforma: előbb a maga még eleven népi hagyományrendszerébe illeszt mindent, vagyis akár a költőóriásokra való tekintet nélkül is sajátjaként bánik minden szöveggel és dallammal, később azonban már inkább megtartja a kapott szöveget, dallamot, sőt ezeket esetleg koptatja, zilálja, de öntevékenyen már nem alkotja tovább. (Ebből született a széténeklés, rontás, a folklór másodlagosságának elmélete.) A folklorizálódás nem feltétlenül terjed ki a költészet csúcsaira (pl. Petőfi *Nemzeti dalját* szinte mindenki szóról szóra ismeri, sőt születésének alkalmát is, de nem folklorizálják), és sok esetben — a mi megítélésünk szerint — másodrendű darabokat, illetve második vonalbeli költők alkotásait veszik át. Esetenként nem is teljes alkotásokat, hanem csak egyes részleteket és formulákat stb. Ezeknek is nagyon nehéz utánuk nyomozni!

A folklorizmus kordivat, illetve azért annál valamivel mégis több; első jelentkezése még kétarcú: lehetett romantikus antikapitalista, megpróbált a polgári fejlődéssel szembefordulni; többnyire azonban „reformer”: a társadalmi felemelkedéssel és a nemzeti haladással kötötte össze a népköltészet-népnyelv megismerését, melyet meg akart „nemesíteni” (vö. az első magyar népköltési kiadványok címével: *Vadrózsák és Koszorúk az Alföld vad virágaiból*). A haladás programját legszebben Petőfi fogalmazta meg: „... a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, minkolba az arisztokrátiát!” (1847. febr. 11-én Arany Jánoshoz írt első levelében.)

E politikai töltését Magyarországon a neofolklorizmus sem vesztette el: Bartók nemcsak a múltat fogadta be a paraszt dallal, hanem egy jövőt is elképzelt, Kodály pedig meghirdette a *zene mindenkié* mozgalmat. Manapság pedig a kultúra nemzetközivé válása idején a neofolklorizmussal is hangsúlyozódik egyrészt a népi-nemzeti jelleg más, továbbra is „arisztokratikus” (hivatásos) művészetekkel szemben, a művészetek demokratizálása. Magyarországon a két világháború között nem paraszti környezetben népdalt énekelni politikai kiállást is jelentett egyszersmind, s így a népi mozgalom a szellem felszabadulását segítette elő. Ez azonban csak a leg-tudatosabb, „legfelső” vonal, ennél jóval összetettebb a kép.

Az európai neofolklorizmus a romantika elleni lázadás jegyében született, a kifulladás, fáradt művészetek e mostani korszakában nemcsak a népihez, hanem a még egyszerűbb törzsi felé is fordulnak, és e művészeti forradalom inkább belső ügy, nem feltétlenül akar népfelszabadító is lenni. A nép ennek megfelelően reagál is, amilyen sok XIX. századi alkotást folklorizáltak, éppoly keveset e századból, manapság pedig — az átmeneti, köztes formákat nem említve — szinte semmit, holott a mai magyar költészet, irodalom igazán mind tartalomban, mind pedig formájában éppen a legnépibb.

Manapság tehát van neofolklorizmus, de nincs neofolklorizálódás, az irodalom még eleven életet él, a folklór viszont jobbára emlékanagy csupán. Amilyen könnyű és hálás feladat a nép iránt elkötelezett és a népköltészetet bravúrosan, már-már rafináltan felhasználható írakkal, költőkkel foglalkozni, oly ellentmondásos a kép, ha a költészetet „alulnézetben” tekintjük. Ma a népköltészet fogalmát helyes lenne a lehető legszélesebbre kitágítani, hogy a modern élet rendkívül sokféle átmenetében eligazodhassunk.

Azért szerencsére nem teljesen igaz még ma sem, hogy a népköltészet halott, vagy csak árnyéka önmagának. A nemrég szabadult, ún. fej-

lódó népektől és országoktól (a 700 millió írástudatlantól) itt eltekintve, ma is van eleven szóbeli („illegális”) műfaj: Magyarországon ilyen a politikai vicc. Egy megjelenő könyvemben majd elemezni fogom, hogy a vicc mennyire nem paraszti, mégis tipikusan szóbeli műfaj és mily nagy mértékben terjedékeny és változékony, sokfelől fogad be és dolgoz fel hatásokat. Ezerszámra lehet gyűjteni, és bizony valamennyi darabja a máról és a mának szól! (Bár nem feltétlenül modern vagy haladó.)

Manapság már az irodalom sem a „régí” többé: létformái merőben mások, mint korábban. Egyre kevesebbet olvasunk íróasztal mellett vagy éppen ágyba fekve; a könyvfogyasztás sem lett általánossá, mint ahogyan a fejlődést mechanikusan szemlélők remélték. Az irodalom mégis mindennapi szellemi kenyerünk, de gyakrabban képesen (vizuálisan) és hangosan, vagyis a rádión és a televízión keresztül. Sokkal inkább népszerű formában élvezzük, mint kimódolt alkotásként; nem is a könyvek kapósak igazán, hanem a vegyes tartalmú, képes hetilapok. Az emberek még szeretik a szavalatokat és a színdarabokat, de nem mindig várják meg a hivatásos művészek ritka és drága bemutató alkalmait, hanem a műkedvelők maguk is hozzáfognak művészkedni, és a legtöbbször sikerrel. Senki sem érzi ma már a népköltészet és az irodalom között a régi kínai falat, sőt a régi és az új ellentétét sem. A sok fordítás, a többnyelvűség és a modern turisztikai népvándorlás révén megszűntek a (sohasem volt) szellemi országhatárok, folytonos az átáramlás, a művészet sem vámköteles!

Egyelőre tehát feloldódtak a „tisztá” művészetek és ezeken belül a „tisztá” formák is, az eddig jóformán észre sem vett átmeneteké a szó. A csúcok megmászatlanok, az elefántcsonttornyok üresek. Sokan aggódnak is a „tömegek lázadása”, a „középszerűsödés” miatt, de semmi okuk rá! Az emberek tudatát nem megkésve és felülről, és főként nem rendeleti úton vagy ábrándozva kell alakítani, hanem már csecsemőkortól. De nem is egyszerre kell a legszebb és egyben legnehezebb formákat adni, hanem fokozatosan; valahogyan úgy, ahogyan Kodályék tanítják a (nép)zenét. Voltaképpen minden ember művész lehet, a maga színvonalán, aktív vagy passzív módon. Vissza a gyermekekhez! A jövőnk, a művészet jövője onnan kezdve mindig alakítható, átélhető és újítható. Nálunk a folklór, a népköltészet és az irodalom még és már egységes és oszthatatlan!